

ZDENKA MATEK ŠMIT
Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku i slavistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR – Zadar

"ALGEBRA" I "HARMONIJA"

(U POVODU SMRTI VLADIMIRA NIKOLAJEVIČA TOPOROVA)

Rad je biobibliografska bilješka u povodu smrti V. Toporova, jednoga od vodećih ruskih semiotičara, pripadnika Moskovsko-tartuške semiotičke škole.

KLJUČNE RIJEČI: *semiotika, znakovni sustavi, filologija, književni tekst, Peterburški tekst*

U nepun mjesec dana ruska je kulturno-znanstvena javnost ostala bez dvojice iznimnih filologa: 7. studenoga 2005. u 71. godini umire Mihail Leonidovič Gasparov, a 5. prosinca u 78. godini Vladimir Nikolaevič Toporov, ruski akademik i istaknuti filolog, zaslužan, između ostalog, i za pokretanje Tartuške odnosno Moskovsko-tartuške semiotičke škole.¹

¹ J. M. Lotman je kao profesor Tartuškog univerziteta (Estonija) osnovao ovu školu šezdesetih godina prošlog stoljeća i inicirao izdavanje - danas već klasičnih - *Istraživanja znakovnih sustava. Semiotika (Trudy po znakovym sistemam. Semiotika)*. Početak rada škole obilježila je tematska raznovrsnost u bavljenju „jednostavnim“ sustavima: prometnim znakovima, kartaškim igrama, gatanjima i sl. Postupno su se interesi istraživanja pomicali prema „složenim“ znakovnim sustavima: mitologiji, folkloru, književnosti i umjetnosti uopće. Osnovnom pojmovnom kategorijom u tim istraživanjima postao je tekst. Semiotičkoj analizi tekstova u širem smislu pripadaju istraživanja mita (V. V. Ivanov, V. N. Toporov), folklornih i autorskih tekstova (T. M. Nikolaeva, T. V. Civ'jan i dr.). U radovima Ju. M. Lotmana pak radi se o tekstovima kulture, a sam termin kultura postaje centralnim i praktički potiskuje termin jezik. Osamdesetih godina prošlog stoljeća Lotman, prema analogiji s pojmom „biosfera“, uvodi novi pojam - „semiosfera“. U okvirima moskovsko-tartuške semiotičke škole objedinjene su dvije tradicije: moskovska jezikoslovna i lenjingradska koja se bavila znanošću o književnosti. Posljednjoj su pripadali Ju. M. Lotman i Z. G. Minc. Temelje moskovske lingvističke tradicije činile su metode strukturalne lingvistike, kibernetike i informatike Upravo zato se kao jedna od osnovnih izdvojila sintagma „drugotni modelativni sustav“ (rus. *vtoričnaja modelirujuščaja sistema*) koja književni tekst interpretira kao znakovni sustav nastao nadogradnjom na prirodni jezik, „prvotni modelativni sustav“ (rus. *pervičnaja modelirujuščaja sistema*). Ključni pojam teksta (u prvom redu umjetničkog) Lotman je primijenio na opis kulture u cjelini. U svojoj biti posrednik između čovjeka i svijeta koji ga okružuje, kultura se shvaća kao znakovni sustav. Ona vrši funkciju odabira i strukturiranja informacija o vanjskom svijetu. U skladu s tim i različite kulture mogu na razne načine vršiti takav odabir i obavljati strukturiranje. U suvremenoj ruskoj semiotici - premda su i dalje aktivne lingvističke metode - prevladava upravo ta lotmanovska tradicija. Tako je moguće govoriti o semiotici povijesti i kulture baziranoj na jezikoslovnim načelima (T. M. Nikolaeva, Ju. S. Stepanov, V. N. Toporov, B. A. Uspenskij i dr.). Velika je kulturna važnost ove škole jer je nanovo afirmirala ruske pisce i znanstvenike koje je službena politika pokušala ignorirati (Mandelštama, Bloka, Ahmatovu, Gumileva, Beloga, Špeta, Bahtina, Vygotskog). Izložena kritikama sedamdesetih godina 20. stoljeća („ideologijski konzervativizam“), osamdesetih, u Gorbačevljevo doba, biva priznata. Potkraj osamdesetih počinje njezina postupna razgradnja.

Navedemo li fascinantn podatak kako je Toporov autor više od dvije tisuće radova (od čega je trideset monografija) posvećenih najraznovrsnijim područjima humanističkih znanosti (znanosti o književnosti, jezikoslovlju, folkloru, religiji, filozofiji), posve je jasan nemjerljiv utjecaj Toporovljevih ideja na razvoj ruske i svjetske filologije druge polovine 20. stoljeća i početka 21. stoljeća. Preciznije: na području lingvistike bavio se komparativno-historijskim aspektima, indoeuropeistikom, slavistikom (osobito rusistikom) i baltistikom; proučavanje znanosti o književnosti podrazumijevalo je autorovo tretiranje problema poetike, strukture teksta i povijesti književnosti, dok je etnojezične tradicije (folklor i mitologiju), religiju, kulturologiju, duhovnu kulturu i semiotiku analizirao na građi indoeuropskih jezičnih tradicija, osobito slavenske (s naglaskom na ruskoj tradiciji), zatim baltičke, indoiranske, antičke. Njegova istraživanja kronološki obuhvaćaju ogroman period i teritorijalno ogroman prostor: razdoblje od sredine II. tisućljeća prije nove ere do kraja 20. stoljeća i prostor koji se proteže od Egipta do Indije i od Turkeстана do Skandinavije (što pokriva čitav areal raširenosti indoeuropskih jezika, dotičući se dijelom i semitskih). Toporov tako definitivno ulazi u uski krug znanstvenika koji u svojim radovima obrađuju sva osnovna područja ljudskih znanja.

O Toporovljevu izvanrednom mjestu u svjetskoj znanosti svjedoče brojna i raznorodna priznanja: bio je član Semiotičkog društva USA, Međunarodnog semiotičkog društva, član Academia Europaea i počasni član Letonske akademije znanosti, doktor *honoris causa* Viljnuskog univerziteta, član uredništva časopisa *Voprosy jazykoznanija*, *Ètimologija*, *Linguistica Baltica*, *International Journal of Poetics*, *Kodikas*, *Proverbium*, *Arbor Mundi*. Znanstvenik visokih etičkih načela u znak prosvjeda protiv vojno-policijskih intervencija na Pribaltiku 1990. odbija primiti Državnu nagradu SSSR-a. Krajem te iste, 1990., Ruska akademija znanosti (Rossijskaja Akademija nauk) prima za stalnog člana čovjeka izrazito suprotstavljena akademizmu. U duhu podjele znanosti na državno-akademsku i slobodnomisleću („lotmanovsku“, „losevljevsku“, „ivanovljevska-toporovljevska“) sporio je s mišljenjem da su „algebra“ i „harmonija“ (egzaktnost i umjetnost) inkompatibilni.

Ruska, europska i svjetska baština je zahvaljujući V. N. Toporovu bogatija za radove „Prema rekonstrukciji indoeuropskoga rituala“ („K rekonstrukciji indoeuropejskoga rituala“), „Ahmatova i Dante“, jednosveščanu *Mit. Ritual. Simbol. Lik: Istraživanja na području mitopoetskoga* (*Mif. Ritual. Simvol. Obraz: Issledovanija v oblasti mifopoetičeskogo*) i dvosveščanu knjigu *Svetost i sveci u ruskoj duhovnoj kulturi* (*Svatost' i svjatye v ruskoj duhovnoj kul'ture*), višesveščano izdanje *Pruski jezik*.

Petrograd i „Petrogradski tekst ruske književnosti“ (*Peterburg i „Peterburgskij tekst ruskoj literatury“*), jedan od Toporovljevih temeljnih radova, neizostavnih za proučavatelje, u prvom redu, ruske filologije (ali i filologije uopće, kulture i povijesti), nastao je još sedamdesetih godina. Taj materijal zauzima centralni dio istoimene knjige objavljene 2003. U četiri poglavlja („Petrogradska ideja ruske povijesti. Petrograd – Moskva“, „Petrogradski tekst: njegova geneza i struktura, njegovi majstori“, „Petrogradski tekst. 'Prirodno-kulturna sinteza'. Sfera smislova“, „Petrograd i Petrogradski tekst: svijet, jezik, namjena“) raspravlja se o „mitopoetskom“ prostoru Petrograda, o fenomenu grada, „Petrove tvorbe“ („Petra tvoren'e“ - Puškin) iznikle iz blata. „Poput svakog drugog grada, Petrograd ima svoj 'jezik' (...) – naglašava Toporov – „i može biti shvaćen kao svojevrtni heterogeni tekst kojem se pripisuje neki opći smisao i na osnovi kojega može biti rekonstruiran određeni sustav znakova realiziran u tekstu. Poput nekih drugih važnih gradova, Petrograd ima i svoje mitove, osobito alegorijski mit o osnutku grada i njegovu

demiurgu (...). Ali Petrograd je u ruskoj povijesti jedinstven po tome što je u skladu s osobitim 'Petrogradskim tekstom', točnije s izvjesnim sintetičkim nadtekstom s kojim su povezani viši smislovi i ciljevi. Samo uz pomoć tog teksta Petrograd se probija u sferu simboličkog i providencijalnog. Tekst je jedinstven i povezan (u svim tekstovima koji čine Petrogradski tekst izdvaja se jezgra kao cjelokupnost varijanata koje se u načelu svode na jedinstveni izvor) iako su ga pisali (i vjerojatno će ga i pisati) mnogi autori, zato jer je nastao negdje na pola puta između objekta i svih tih autora kojima je svojstveno neko opće načelo odabira i sintetiziranja materijala, a također i zadaća i ciljeva povezanih s tekstom" (2003: 24). Grad koji sam postaje i objekt i subjekt opisa i odraz u kulturnoj svijesti neizostavan je u opusu mnogobrojnih ruskih pjesnika i pisaca od 19. stoljeća nadalje, što rođenih Petrograđana (Blok, Vaginov), što – a njih je više! - Moskovljana (Puškin, Lermontov, Dostoevskij, Grigor'ev, Remizov, Belyj), što onih rođenih drugdje (Gogol', Gončarov, Mandel'stam, Ahmatova). Lista nije ni potpuna ni okončana, nastavlja se i dalje, u našem stoljeću.

Opčaranost drugim gradom u Rusiji i „glavnim gradom Ruskoga Imperija" (što je bio gotovo 250 godina), gradom neruskog (latinsko-njemačkog) imena² proistječe iz njegove dvojnosti: jedna od osnovnih Toporovljevih teza je kako je Petrograd rascijepio rusko društvo na dva nepomirljiva dijela (s jedne strane kao ruski prozor u Europu, s druge kao bezdan i najava eshatološke pogibije). Upravo u tome je unutarnji smisao Petrograda, njegova najdublja ideja upravo je u tom nejedinstvu antitetičnosti i antinomičnosti: „Bez obzira na to", ističe autor, „jedinstvo Petrogradskog teksta ne određuje toliko jedan objekt opisa, koliko monolitnost (jedinstvo i cilj) maksimalne smisaone orijentacije (ideje) - put k moralnom spasenju, k duhovnoj obnovi u uvjetima kad se život uništava u carstvu smrti, a laž i zlo trijumfira nad istinom i dobrotom" (Isto: 27). Upravo ta orijentacija u velikoj mjeri određuje jedinstveno načelo odabira „supstratnih" elemenata koji se uključuju u Petrogradski tekst.

Petrogradski tekst, naglašava Toporov, jest tekst ne samo i ne toliko zbog svoje veze s Petrogradom (ekstenzivni aspekt teme), koliko zbog toga što predstavlja osobit tekst, tekst *par excellence*, tekst izrazito individualnog („neponovljivog") karaktera, što se očituje u njegovoj unutarnjoj strukturi (intenzivni aspekt).

Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća sintagma „petrogradski tekst" trajno je ušla u jezik filologije i kulturologije. Štoviše, granice tog teksta koje je zacrtao Toporov pokušali su pomaknuti brojni semiotičari u rašlambi povijesno-kulturoloških i literarnih nadtekstova. Osobito se to tiče takozvanih gradskih tekstova. Poslije „petrogradskog teksta" počeli su se formirati „prijestolnički tekstovi" (moskovski, rimski, venecijanski), a također i nadtekstovi ruske provincije (na primjer, permski tekst), što samo ukazuje na plodnost semiotičkog modela koji je stvorio i blistavo razradio V. N. Toporov. Tema nije iscrpljena: nebrojena su istraživanja posvećena očitovanju petrogradskih tekstova u ruskoj književnosti 19., 20. i 21. stoljeća.

Među Toporovljevim nezavršenim projektima je serija *Iz povijesti ruske književnosti (Iz istorii ruskoj literatury)*, od koje je izdana samo *Ruska književnost druge polovine 18.*

² Grad se u svojoj povijesti isprva, do 18. kolovoza 1914., zvao Sankt-Peterburg, sljedećih deset godina, od 18. kolovoza 1914. do 26. siječnja 1924., Petrograd, da bi zatim, od 26. siječnja 1924 do 6. rujna 1991., nosio ime Lenjingrad. 6. rujna 1991. vraćen mu je prvotni naziv - Sankt-Peterburg - kako se zove i danas.

stoljeća: istraživanja, materijali, publikacije (Russkaja literatura vtoroj poloviny XVIII veka: issledovanija, materialy, publikacii).

U izdanju „Jezika slavenske kulture“ planirano je objavljivanje sabranih znanstvenikovih radova. Posljednja knjiga V. N. Toporova, *Iz povijesti peterburškog apolonizma: njegovi zlatni dani i propast (Iz istorii peterburgskogo apollinizma: ego zolotyje dni i krušenje)*, objavljena je 2005., u godini njegove smrti.

IZVORI:

V. N. Т о п о р о в, *Peterburgskij tekst ruskoj literatury*, Iskusstvo-SPB, Sankt-Peterburg, 2003.

Toporov Vladimir Nikolaevič – Vikipedija, prema web stranici <http://ru.wikipedia.org/wiki> (2005-12-12)

V. B i t i, „Tartuska škola“, u: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 392-393.

„АЛГЕБРА“ И „ГАРМОНИЯ“

(По поводу смерти Владимира Николаевича Топорова)

Работа представляет собой библиографическую заметку по поводу смерти В. Топорова, одного из ведущих русских семиотиков, сторонника Московско-тартусской семиотической школы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *семиотика, знаковые системы, филология, литературный текст, Петербургский текст.*